

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.
Олена РЯБІНІНА

“ ” _____ 2019 р.

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

ТЕМА №7: “СВІТОВІ РЕЛІГІЇ. ІСЛАМ”

План

1. Виникнення й історичний розвиток ісламу.
2. Догматика і культ ісламу.

Час проведення: 2 години.

1. Виникнення й історичний розвиток ісламу.

Іслам – це наймолодша світова релігія. Термін «іслам» у перекладі з арабської означає «*покірність*». Того, хто прийняв цю релігію, називають «відданим», що арабською перекладається як «мусульманин». Звідси і друга назва цієї релігії – «мусульманство». У Європі іслам має ще й третю назву – «магометанство» (від імені пророка Мухаммеда – Магомета).

Батьківщина ісламу – Аравійський півострів. Ця релігія виникла на початку VII ст. у південно-західній частині Аравії в період розпаду родоплемінного ладу і формування централізованої держави. Мекка на той час була економічним і релігійним центром області Хіджаз (захід Аравійського півострова); у цьому місті було розташоване головне язичницьке святилище – Кааба (у перекладі з арабської „куб”). У Каабі перебували ідоли різних аравійських богів (до 300), а також зберігався чорний камінь (можливо, метеоритного походження), що уособлював небесну силу найвищого божества – Хубала (у вигляді людини із золотою рукою). Біля ідолів здійснювалися жертвоприношення, гадання.

Засновником ісламу став уродженець міста Мекки **Мухаммед** (570–632), який народився у 579 р. у збіднілому клані Хашим могутнього мекканського племені курайш. Він у 610 р. оголосив себе посланцем єдиного бога (до того в Аравії були поширені різні релігії, здебільшого політеїстичні) і розпочав проповіді. Він закликав відмовитися від вшанування ідолів, звернутися до єдиного Бога – **Аллаха**. Це – лише одне з найменувань Бога, а справжнє його ім'я невідоме. Мухаммед учив, що Аллах створив світ і покладе край його існуванню, коли померлі воскреснуть. На суді Аллах відплатить кожному за його справами: праведникам – райські сади, грішникам – пекельні тортури.

Діяльність перших мусульман у Мекці завершилася невдачею. Дискусійним лишається питання, чи створили вони у своєму місті релігійну організацію. Мухаммед не завжди міг виступати публічно зі своїми проповідями; для слухання їх і для молитви його прибічникам доводилося

збиратися таємно в передмістях через можливі переслідування. Мусульмани опинилися в такому скрутному й небезпечному становищі, що Мухаммед був змушений частину їх відправити в Ефіопію під покровительство християнського негуса. Решта ж мусульман на чолі з Мухаммедом були піддані бойкоту: мекканці відмовилися укладати з ними шлюбні союзи і вести торговельні справи.

Через гоніння послідовники Мухаммеда в 622 р. розпочали переселення („хіджра”) з Мекки до Медини (Мадінат ан-Набі – „місто пророка”), де було остаточно оформлено догматику нової релігії й закладено підвалини єдиної Арабської держави. У Медині Мухаммеда привітали як духовного лідера, голову нової релігійної громади – **умми**. Умма відрізнялася від інших об'єднань арабів насамперед тим, що її основою була приналежність членів до одного віровчення. Мусульманська умма була теократичною організацією: її члени були переконані, що ними керує Аллах через свого посланника. Авторитет Мухаммеда як духовного лідера умми був забезпечений визнанням послідовниками його постійних зносин з Аллахом. Зокрема, Мухаммед переконував одновірців, що він отримує від Бога накази не тільки щодо політичних і громадських справ, а й щодо питань особистого життя. Умма стала **надродовою, надплемінною організацією**, вступ до якої було відкрито **для всіх, хто визнав віровчення ісламу**.

На новому місці іслам швидко набув поширення. Серед керівників умми джерела на перше місце висувують найближчих соратників Мухаммеда – Абу Бекра і Омара. Керівний тріумвірат в складі Мухаммеда, Абу Бекра і Омара мав найбільшою владою і впливом в медінській громаді. Основним виявом зовнішньої політики цієї громади стала **боротьба з Меккою за оволодіння Каабою і панування в Західній Аравії**. Напади на мекканські торговельні каравани, що мали на меті захоплення здобичі для виживання незаможних мухаджирів (переселенців), за деякий час переросли в економічну війну Медини з Меккою. Протягом цього протистояння керівники умми посилили

свою діяльність в бедуїнських племенах, залучаючи їх на бік Медини. Поступово найбільш далекоглядні представники верхівки мекканських курейшитів почали схилитися до угоди з громадою мусульман.

У 628 р. мединські віруючі здійснили важливий акт, що мав великі політичні наслідки. Вони вирушили в паломництво, тим самим довівши, що Кааба визнається ними як найбільш шановане святилище і вони вважають для себе обов'язковим виконання традиційних релігійних обрядів. Отже, члени нової релігійної організації не прагнули зменшити значення Мекки як релігійного центру, що усунуло побоювання курейшитів за матеріальні інтереси. У Худейбії було укладено письмову угоду, за якою мединським віруючим надавалося право наступного року здійснити хадж в Мекку; мекканці зобов'язалися залишити місто на час перебування в ньому мединських паломників. Цю угоду мусульманський переказ визначає як видатну дипломатичну перемогу Мухаммеда. Панівна верхівка Мекки визнала умму як рівноправну сторону, де-факто та де-юре існуючу організацію.

Після угоди в Худейбії перевага сил все виразніше виявилася на боці мединської громади; Мекка ж втрачала свій вплив на арабські племена. Правляча верхівка Мекки, правильно оцінивши становище, пішла на остаточні переговори і угоду з керівництвом умми. Здійснений в 630 р. похід мединських військ на Мекку і «завоювання» цього міста були тільки демонстрацією збройних сил громади віруючих, якому ніхто не чинив реального опору. Після вступу до Мекки Мухаммед наказав викинути ідолів з Кааби, стерти зображення язичницьких божеств зі стін, а також виголосив, що Аллах пробачає мекканців. Мешканці Мекки, вислухавши символ нової віри, наступного дня склали присягу: вони стали рівноправними членами умми. Після цього на початку 30-х рр. було здійснено декілька походів проти сусідніх племен, наслідком чого стало утвердження ісламу на території Аравії.

Якщо до VII ст. арабські племена перебували у стані постійних внутрішніх усобиць та загрози зовнішнього вторгнення, то вже протягом

наступних чотирьох століть вони підкорили Близький Схід, частину території Візантії. Це створило умови для подальшого поширення ісламу. Найбільш значущим явищем розвитку середньовічної арабо-мусульманської цивілізації стало існування **Багдадського халіфату Аббасидів** (750–1258 рр.). Внаслідок взаємовпливу, складного синтезу культур в цей період склалася єдина мусульманська культура, яка тривалий час випереджала рівень розвитку середньовічної цивілізації Західної Європи.

Багдадський халіф правив державою як визнаний лідер ісламського світу, і за часів розквіту халіфату (VIII ст.) династії Аббасидів належала величезна влада. За своєю структурою і офіційною ідеологією Багдадський халіфат цієї доби був феодальною теократичною деспотією. Згідно з нормам сунітського державного права, халіф поєднував у своїй особі повноваження верховного імама і верховного еміра, тобто мав всю повноту духовної та світської верховної влади. Як голова мусульманської громади, наступник та замісник посланця Аллаха й навіть представник Бога на землі, халіф вважався верховним власником всієї землі та води в державі. У перше століття панування Аббасидів халіфське самодержавство стало політичною реальністю. Верхівка панівного класу, яка становила безпосереднє оточення халіфа, прагнула проводити централізаторську політику. Еміри (намісники провінцій) і воєначальники призначалися халіфом і підпорядковувалися тільки його розпорядженням. Могутність халіфів забезпечували розгалужений адміністративно-бюрократичний апарат і боєздатна армія. Єдиний економічний простір країн халіфату сприяв динамічному розвитку багатогалузевого землеробства, міського ремесла, внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

Протягом панування Аббасидів до халіфату були приєднані лише Сицилія, Кіпр і ще низка незначних за розміром територій. З часом основною метою халіфів постало збереження завойованого. Однак зробити це було нелегко, оскільки еміри, зміцнивши власну владу, все більше прагнули перетворитися на спадкових правителів у керованих ними країнах. Протягом

IX–X ст. в Єгипті, Марокко, Лівії, Ірані, в Середній Азії виникли фактично самостійні емірати зі спадковою владою. До середини X ст. підвладним халіфу залишився лише Ірак, причому в Багдаді реальна влада перейшла до гвардійських воєначальників. Халіфи фактично перетворилися на духовних наставників; ім'я правителя, як і раніше, обов'язково виголошувалося під час головної молитви по п'ятницях усіма правочинними мусульманами, а його зображення карбували на монетах. Халіф також зберіг право інвеститури – тільки після його формального затвердження спадкоємець певного еміра отримував право посісти місце свого попередника.

2. Догматика і культ ісламу.

Віровчення ісламу базується на визнанні принципу: Бог єдиний і всемогутній, він подарував людям своє одкровення — Коран, який передав через людину на ім'я Мухаммед. Догмати ісламу викладені у священній книзі мусульман – **Корані** (у перекладі з арабської „Коран” означає „читання”). Її було складено в середині VII ст. Коран поділяється на 114 сур (розділів). Вони містять розповіді про створення світу, страшний суд, заклинання, міфи, давній арабський фольклор, сказання про пророків, вказівки, які регулюють суспільні й сімейні стосунки.

Першим і основним догматом ісламу є віра в єдиного Бога («Немає Бога, крім Аллаха, і Мухаммед — пророк його») і його посланця — Мухаммеда. Важливим у принципі єдинобожжя є не тільки те, що Аллах існує і що немає Бога, крім нього, але й те, що Аллах є одним великим Творцем, владикою небес, землі та всього, що існує на них. Чітка системність, регулярність, що спостерігається у Всесвіті, підпорядкована його волі. Аллах мудрий і всемогутній. Людське життя має сенс тільки в тому випадку, якщо воно цілком присвячене щирому поклонінню і служінню Аллаху. Людина відповідає перед Господом за всі свої добрі та погані вчинки на цьому світі. Суд і відплата будуть здійснюватися не в цьому, а в іншому, потойбічному житті.

Земне життя дано людині заради перевірки. Іспит людини відбувається через усі її справи і скрізь: на землі, у воді, в повітрі чи в космосі. Богу відомі не лише її почуття, думки чи фізичні можливості, а й найменші порухи душі. За непослух він може покарати як за життя, так і після смерті.

Правдиве трактування мусульманської віри — це «віра у вчення Пророка і поклоніння Аллахові відповідно до того шляху, який вказав Пророк». Той, хто не ступить на цей праведний шлях, ніколи не зможе пізнати Аллаха і його Закону. Така людина не є мусульманином, навіть якщо проголошує себе покірною Всевишньому і слідує його Закону. Перше і найважливіше з того, що заповідав мусульманам пророк, це: «Немає Бога, крім Аллаха» («Ла іляха ілла-ллах»). Це означає, що у всьому Всесвіті тільки Всевишній Аллах гідний поклоніння, покори і немає владики і царя, окрім нього. Мусульмани впевнені, що за ними сила Господа небес і землі, яка підтримує їх у всіх випадках. Все і вся мають потребу в ньому і покладаються на нього. Він поза людськими почуттями, і людський розум не в змозі досягнути його сутності.

«Немає Бога, крім Аллаха», з точки зору апологетів мусульманства, є останньою і найвищою сходинкою в пізнанні єдиногобожжя. Всі атрибути божественності втілено в одній божественній сутності як такій, вважають вони. Дві божественні сутності не можуть поєднати їх у собі з однаковою повнотою. Всеперамагаючий і правлячий усім може бути тільки один. Неможливо, щоб ці атрибути були поділені між різними божествами. Якби один був мудрим, другий — всевидячим, третій — тим, що дарує блага, і всі вони були б різними особами, то землю охопили б руйнація і хаос. Відповідно до ісламу ідея єдиногобожжя близька і зрозуміла віруючим, адже вона породжує в людині благородство і силу духу. Віра в те, що «немає Бога, крім Аллаха» збільшує силу віруючого, його почуття власної гідності та задоволення. Його серце очищується від жадібності, злості, заздрості й інших негативних рис та побажань. Адже немає інших сили, влади, впливу, перемог, ніж від Аллаха.

Успіх і поразка — все в руках одного Аллаха. Не дарує він, заборонивши, і не забороняє, подарувавши.

Другий догмат ісламу вимагає вшанування головного й останнього пророка істинної віри — Мухаммеда. Розповідають, що коли він перебував у печері Хіра, під Меккою, йому з'явився ангел із наказом нести людям істинне слово — слово Аллаха (Коран, сура ХСVІ). Ісуса Христа іслам також визнає великим пророком. Його буде покликано вершити Страшний суд. Тому мусульмани не вірять в те, що Ісус Христос був страчений. Водночас вважається, що християни помиляються, сприймаючи Христа як сина Божого. Христос — заступник, утішитель, а не божественна особа.

Кожен мусульманин зобов'язаний вірити Мухаммеду, тому що:

- 1) він — істинний посланець Аллаха;
- 2) шлях його правдивий, без недоліків і помилок;
- 3) він — останній пророк, який прийшов до людей від Всевишнього, до дня Страшного суду.

Мухаммед заповів вірити в Судний день. Це значить, що:

- 1) Аллах знищить цей світ і всі створіння в день воскресіння з мервих;
- 2) потім Аллах оживить їх і збере в одному місці;
- 3) на суд Аллаха буде виставлено всі діяння людей, добрі й погані;
- 4) Аллах зважить добрі й злі вчинки кожного. Той, у кого добро переважить, буде прощеним; той, у кого переважать злі діяння, буде покараним;
- 5) прощені увійдуть у рай, покарані потраплять у пекло.

П'ять стовпів ісламу

Фундаментальні підвалини, що на них тримаються віровчення і культова практика ісламу, включають п'ять положень («стовпів») ісламу. До них належать:

- **віросповідання (шахада)**, яка містить два головні догмати ісламу – віру в єдиного бога Аллаха і визнання пророчої місії Мухаммеда. Шахада

повторюється в молитвах у вигляді канонічної формули „Немає жодного божества, окрім Бога, й Мухамед – посланець Бога” („Ла ілаха ілла-л-лаху ва Мухаммадун расулу-л-лахи”). У битвах шахада – бойовий заклик мусульман;

- **щоденна п’ятиразова молитва (ас-салат, намаз):** на світанку, опівдні, у другій половині дня, при заході сонця і перед настанням ночі. Перед молитвою відбувається ритуальне обмивання (водою або піском). Порядок молитви у Корані жорстко не визначений, він складається з повторення молитов і використання певних молитовних поз та рухів (ракати – цикли цих молитов, поз, рухів). Іслам дозволяє як індивідуальне, так і колективне моління. Усі формули виголошуються тільки арабською мовою. З другого року хіджри під час молитви мусульмани стали обертатися обличчям у напрямі Кааби як головної ісламської святині. Часті звернення до Бога додають віруючому мусульманину впевненості у власних силах, готовності витримати усі випробування;
- **сплата податку (зак’ят):** у давньому ісламі – на користь бідних (чим іслам здобув симпатії пригноблених), а нині – на користь мусульманського духовенства. Зак’ят доповнюється садаком – добровільним пожертвуванням;
- **піст (саум, ураз).** Протягом дев’ятого місяця (рамадан) за місячним календарем мусульманин від світанку до темряви не їсть і не п’є. Це дозволено з настанням ночі й до світанку, але рекомендовано приділяти цей час читанню Корану та роздумам. Духовенство не вимагає дотримання посту від мандрівників, воїнів під час бойових дій, від вагітних жінок, хворих та немічних людей. Якщо піст перервано через поважні причини, він може бути надолужений пізніше у зручний для віруючого час;
- **ходіння на молитву до Мекки (хадж),** яке передбачає каяття у гріхах і прилучення до святих. Протягом життя його має здійснити кожен мусульманин; якщо він не може здійснити паломництво через поважні

причини, то за домовленістю може послати до Мекки свого „замісника”. Людина, яка здійснила паломництво, має право носити білу чалму та отримує почесну приставку до імені – хаджі.

В ісламі велику роль відіграє складна обрядність. Мусульманин повинен дотримуватись релігійних свят, обрядів, звичаїв. Важливим поняттям у віровченні ісламу є **боротьба за віру (джихад)**. В ісламі існують два його види: „малий джихад” – боротьба з невірними (в тому числі збройна – „джихад меча”) та „великий джихад” – духовне самовдосконалення.

Культові споруди мусульман – **мечеті** („місце, де здійснюють земні поклони”). Поряд з нею зводиться **мінарет** (від „маяк”) – вежа, з якої закликають мусульман до молитви (за традицією, їх не може бути більше, ніж у Мечці – 8 у ХХ ст.). В одній зі стін знаходиться **міхраб** (ніша, що позначає напрям Мекки, звертатися до неї – те ж саме, що звертатися до Аллаха).

Найбільшими течіями в ісламі є **суніти** (прибічники Суні – зведення традицій, що разом із положеннями Корану визначають повсякденне життя мусульман; здебільшого виступають за активну участь віруючого у справах родини та общини, за вирішення земних справ) та **шіїти** (від „шіа” – партія, прибічники, як називали прихильників імама Алі – двоюрідного брата Мухаммеда, який виступав за повернення до принципів рівності й справедливості, у 661 р. був убитий; поряд із Суною шіїти шанують Ахбар – переказ щодо справ імама Алі, свідочтв про його життя).

Сукупність принципів, викладених у Корані і Суні, якими має керуватися у житті кожен мусульманин, має назву **шаріат** (у перекладі з арабської – глибоке знання). Шаріат регулює не тільки зовнішню поведінку, але й мотиви вчинків, вимагає свідомого дотримання догматів ісламу. Таким чином, він впливає на переконання, особисті якості мусульманина. Серед знавців ісламу поширена точка зору, що шаріат не може бути зведений до певних, обмежених правил та рекомендацій, він охоплює також положення, які можна вивести за допомогою логічних прийомів, тлумачень і застосувати до певної ситуації. На

основі шариату в ісламських країнах здійснюється судочинство, яке виконує **каді** (у перекладі з арабської – глибоке знання).

Нині у світі мешкає більше 1 млрд. мусульман. Зокрема, у країнах СНД налічується близько 60 народів, які сповідують іслам; їх загальна чисельність становить більше 50 млн. осіб. Моделюючи суспільство, іслам охоплює всі аспекти особистого й суспільного життя. Тому сприятливі умови для цієї релігії бувають лише тоді, коли вона є домінуючою в певній країні. Тож не дивно, що 660 млн. мусульман, тобто понад 73%, мешкають у 36 країнах, де іслам є панівним віровченням. Набагато менше їх в Америці, Європі. В Африці його прихильники зосереджені на півночі континенту. Майже половина мусульман світу живе в чотирьох країнах: Індонезії, Пакистані, Бангладеш та Індії. У 28 країнах іслам є державною релігією, зокрема в Алжирі, Єгипті, Іраку, Ірані, Лівії, Мавританії, Сомалі, Тунісі.

Контрольні запитання

1. Визначте, в яких історичних умовах виникає релігія ісламу.
2. Розкрийте особливості діяльності Мухаммеда та її значення.
3. Сформулюйте основні догмати ісламського віровчення.
4. Схарактеризуйте фундаментальні настанови культури ісламу.
5. Визначте місце мусульманської релігії на сучасному етапі розвитку людства.

Література

1. Васильев Л. История религий Востока. — М., 1999.
2. Ислам: происхождение, история, современность. — М., 1984.
3. Ислам: Энциклопедический словарь. — М., 1991.
4. Исламська культура. — К., 1997.
5. Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. — М., 1990.
6. Маляк С. Ислам: Введение и подход. — Минск, 1996.

7. Плешов О. В. Ислам и демократия. — М., 1996.
8. Резван Е. А. Коран и его толкование: тексты, переводы, комментарии. — СПб., 2000.
9. Религии мира. — М., 2000.
10. Хаэрат М. Философия исламских учений. — М., 1991.